

Tahsin Görgün, *Osmanlı Düşüncesi*. Tirekitap, 2020, 221 s.

Değerlendiren: Yunus Şahbaz

Türkiye’de düşünce tarihi çalışmalarının Türk akademisinin şekillenmesiyle koşut bir mazisi vardır. Ancak düşünce tarihi yani bizatihi müstakil bir fikir olarak düşünce hüviyeti hak eden fikirlerin incelenmesinin genellikle Antik Yunan’a ya da günümüz Batı medeniyetinin oluşma sürecine odaklandığı görülür. Hilmi Ziya Ülken gibi erken dönem İslam düşüncesine dikkat çeken isimler olmuşsa da bunların çalışmaları hem istisna hem de giriş mesabesinde kabul edilebilecek niteliği ancak karşılayan metinlerdir. Nitekim Hilmi Ziya Ülken’in bu alandaki zirve eserlerinden biri kabul edilen metni *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* 1966’da yayımlanmıştır. 1960’ların ortasından günümüze henüz bu çalışmayı bile aşabilecek düzeyde metinlerin çok fazla neşredilmemesi aslında bir gerçekliğe işaret etmektedir. Türkiye’nin siyaset bilimi başta olmak üzere düşünce tarihi okutabilecek hemen tüm bölümlerinde düşünce tarihçiliğinde maksat Batı düşüncesidir. Zira 2021 müfredatlarında da birçok üniversitede Batı’da siyasal düşünceler tarihi dersleri zorunlu ve önemli bir dersken çoğu bölümde Doğu siyasal düşünceler ya da İslam düşüncesi dersleri ya hiç yok ya da ancak seçmeli ve daha az ağırlıklı bir şekilde kendine yer bulabilmektedir.

Ders tanzimlerinin böyle düzenlenmesi aslında ferdi yönetici tercihleri ya da taleplerden ileri geliyor değildir. Zira bu durum yıllardır berdevam bir temayülün ve telakkinin pratiğe yansımalarıdır. Cumhuriyet ile yeni hayatın ve yeni dönemin

@ Arş. Gör. Dr. Kırıkkale Üniversitesi. yunussahbaz@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-0911-7654>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0311
insan & toplum, 2022.
insanvetoplum.org

mimarları, kendilerini meşru, yaptıklarını da doğru göstermek, “ancien regime”i yani Osmanlı’yı kötü göstermek amacıyla bu şekilde hareket etmişlerdir. Ancak görece Cumhuriyet’in resmî ideolojisinin sınırları dışında kabul edebileceğimiz Şerif Mardin gibi isimlerin eserleri de düşünce tarihi bağlamında aynı temayı devam ettirmiştir. Zira Şerif Mardin *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*’nin önsözünde, 19. yüzyılda bir Türk düşüncesinden bahsedilemeyeceğini ancak bir düşünce sosyolojisi yapılabileceğini ve kendisinin de bunu yapmaya çalıştığını ifade etmiştir. Kaldı ki aydın meselesi gibi konularda da aynı tutumunu sürdürmüş ve Türk kültürü ve düşüncesinde insanın şeytani, kötücül taraflarını örtbas etmek şeklinde özetleyebileceğimiz bir geleneğin hâkim olduğunu söylemiştir. Böyle bir gelenek içerisinde ise insanın “daemonic” taraflarının zuhur etmesine müsaade edilmediği için Osmanlı-Türk modernleşmesinde aydın fenomeninin oluş(a)madığını iddia etmiştir.

Mesele şurada düğümlenmektedir; Türk-Osmanlı kültürü, düşüncesi ve tarihi birtakım modern kavram ve kavrayışlar altında mı incelenecek yoksa kendi özü, bütünlüğü, ideası, iddiaları ve idealleri çerçevesinde mi ele alınacaktır? Şayet bunlardan ilki söz konusu olursa daemon yerine başka bir kavram, bir kriter bulup bunu da Osmanlı-Türk geleneğindeki herhangi bir temayla kıyaslarsanız, böyle bir temanın, kurumun ya da aktörün Osmanlı’da bulunmadığını, aslında hiç de bulunamayacağını söyleyebilirsiniz ki bu çok da yanlış olmayacaktır. Ancak birtakım farklılıkları gözeterek mukayeseler yapma penceresini kapatmadan Türk-Osmanlı kültürü ve düşüncesini kendi fikrî ve sosyal evreninde mütalaa etmek imkân dahilinde değil midir?

Tahsin Görgün’ün *Osmanlı Düşüncesi* kitabı bu soruya güçlü bir şekilde “evet” demektedir. Nitekim Cumhuriyet tarihi boyunca hep olmadığı savunulan bir şeyi, Osmanlı’da düşünce ve düşünme edimini başlığına taşıyan bu çalışma, ismiyle dahi bir meydan okuma mahiyetindedir. Ancak yazar, söylene söylene yazıla yazıla galatimeşhur hale gelen bir alanda, düşüncenin Osmanlı’daki yerini ve mahiyetini tespit etme girişiminde birtakım sorunların/engellerin bulunduğunu çalışmanın başında sıralamaktadır. Bunların başında, akademik çevrelerin içine düştüğü psikolojik engel yani bu alana yönelmenin anlamsız ve gereksiz bir şey olduğunu düşündüren fikrî evren gelmektedir. Yine Osmanlı fikir eserlerinin birçoğunun matbusunun bile olmaması ve hâlen yazma şeklinde ulaşılabilir durumda olması, haşiye ve şerh usulünün bilinmemesi ve bu yöntemle irtibat kurmanın zorluğu, Osmanlı fikir eserlerinin bir kataloğunun olmaması ve belki de en önemlisi Osmanlı düşüncesinin bir inceleme nesnesi yani Görgün’ün ifadesiyle “mevzuu” olarak görülmemesi bu alandaki engellerden ilk akla gelenlerdir.

Kitaptaki amacını Görgün; “Osmanlı düşüncesi hakkında genel bir tasavvur oluşturma ümidi” (s. 10) olarak açıklar. Özellikle giriş kısmında ve birinci bölümde

Osmanlı düşüncesinin olup olmadığı sorusuna net bir şekilde cevap verir. Ona göre böyle bir şeyin olmadığını söylemek, aslında Türklerin düşüncesiz, fikirden, sanattan bihaber bir millet olarak tasvir edilme iştiaak ve insiyakinin bir sonucudur. Oysa yüzyıllarca süren mükemmel bir düzen sadece kılıç ve savaşıla idame ettirilemeyeceğine göre burada açık bir çarpıtma ve inkâr söz konusudur. Bu durum Batı merkezli, “modern olanı geçerli, geçerli olanı da hakikat” telakki eden Avrupamerkezci bir yanlış anlayışın sonucudur. Zira bu telakki çerçevesinde modern Batı dışında ve öncesindeki her şey ya yok hükmünde sayılacak ya da ancak bu merkeze uygunluğu/uyumluluğu çerçevesinde bir takdir görecektir. Osmanlı düzeni ve fikriyatı modern, Batılı, geçerli sistemle uyumlu olmadığı, bundan öncesinde de esaslı bir teşkilata ve nizamaya sahip bulunduğu için yok sayılmaya, düşüncesiz, sanatsız bir toplum olarak tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Görgün’e göre öncelikle bu Batılı ve Batı merkezci tarih ve toplum okumasını terk etmek gerekir ve bu bir anlamda başlangıç noktası teşkil edebilir. Bu noktadan itibaren Osmanlı düşüncesi ve kültürü üzerine eğilinebilir; nelerin bu kültür ve fikriyatta olup olmadığı, olanların saiki ve sibakı, olmayanların ise hangi veriler ve gelişmeler ışığında namevcut olduğunun anlaşılması ancak böyle mümkün olabilir. Dolayısıyla Görgün’e göre bir Osmanlı düşüncesi vardır, yıllardır süregelen inkâr ve menfi tutumlar bu hakikati değiştirmeyecektir. Bu düşünce, yani Osmanlı fikriyatı ancak Osmanlı’nın kendi nizamı ve medeniyeti içerisinde anlamlı bir bütün teşkil etmektedir. O halde bu fikriyatı Osmanlı’nın kendi “idealleri ve dünyası” açısından araştırmak gerekir. Bir başka deyişle, Osmanlı düşüncesini bir başka fikrî sisteme irca ederek ya da bir diğerinden olanların Osmanlı’da da olup olmadığını araştırmak yerine bu düşünceye kendi tarihi ve toplumsal bütünlüğü, ilmî metodolojisi ve geleneği içerisinde yaklaşmak gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım tarzı benimsendiği zaman Osmanlı’da da Türk-İslam felsefe ve düşünce geleneğini devam ettiren güçlü bir damar, etkili isimler olduğu görülecektir. Kâtip Çelebi ve Kınalızade Ali gibi bilinen isimler yanında Molla Fenarî, Abdünnafi İffet Efendi gibi pek bilinmeyen isimlere de kitapta değinilmiş; birçok ismin bilinmeyen ya da az bilinen, bir başka deyişle ehemmiyet verilmeyen nice kıymetli fikirleri olduğu yer yer uzun irdelemelerle gösterilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı düşüncesinin orijinal yönlerini vurgularken ve Osmanlı âlimlerinin görüşlerini aktarırken Tahsin Görgün mukayese meselesine dikkat etmektedir. Zira ona göre Osmanlı düşüncesini anlamak için izlenecek yöntemlerden biri de Osmanlı düşüncesi ve âlimleri ile Batı düşüncesi ve düşünürleri arasında mukayeseler yapmaktır. Ancak bu mukayese biçimi hiçbir zaman onlarda olanın zaten bizde de olduğu gibi “savunmacı” bir şekilde yapılmamalıdır. Mukayese etmek, Osmanlı düşüncesinin

otantikliğine ve özgünlüğüne halel getirmek yerine onun daha iyi anlaşılmasına özellikle de farklılaştığı noktaların tespit edilmesine imkân sağlayacaktır. Nitekim Görgün'ün kendisi de kitap boyunca sık sık bu türden mukayeseler yapar ve bilhassa son kısım olan “Osmanlı Perspektifinden Modern Devletin Oluşum Süreci” bölümünde bu türden bir mukayesenin örneğini sunar. Bu bölümde modern devlete giden süreçte fikren başat simalar olarak görülen Hobbes ve Machiavelli gibi isimlerle Tursun Bey ve Mercimek Ahmed gibi Osmanlı düşünürlerinin devlet bahsindeki fikirlerini tartışır ve karşılaştırır.

Çalışmanın kendi içindeki sistematığı ve kurgusu da yazarın muradını yerine getirmesine ve tekliflerine örnekler teşkil edecek metinlere uygun bir şekilde tanzim edilmiştir. Kitabın ilk bölümleri aslında Osmanlı düşüncesinin ne olduğu ve nasıl anlaşılabilirliği üzerine tespit ve önerilerle doludur. Ancak ilerleyen bölümlerde Görgün'ün kendisi bizatihi bu önerilerine örneklik teşkil edecek araştırma numuneleri sunar. Gerek Osmanlı'daki düşüncenin taşıyıcılarının metinlerine yer yer derinlemesine yapılan müdahaleler gerekse bunların Batı fikriyatı ile münasebeti sıklıkla vurgulanmaktadır. Dolayısıyla çalışma her ne kadar farklı zamanlarda yayımlanan yazıların bir araya getirilmesinden teşekkül etmiş olsa da bu yazıların bir Giriş bölümüyle de beraber tematik ve insicamlı bir şekilde bir araya getirildiği söylenebilir.

Çalışmada düşünce tarihçiliği için de öneri ve yerinde tespitler vardır. “Bir düşünceye nüfuz etmek düşüncenin dünyasına da nüfuz etmek anlamına gelir” (s. 27) diyen Görgün, Hegel'den iktibasla, düşünce tarihçilerinin de birer düşünür olması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda düşünce tarihçiliğinin edebiyat, bilim, sanat gibi diğer bütün alanları incelemenin tamamlayıcı bir unsur değil ön şart olduğunu belirtir. Gerçekten de Nizam-ı Âlem fikrinin incelendiği bölümde klasik dönemde Nizam-ı Âlem terkibi ve fikrinin yerini III. Selim'den itibaren Nizam-ı Devlet'e bıraktığına işaret edilmesi tam da düşünce tarihçiliğinin diğer alanlar karşısındaki konumunu göstermesi açısından manidar bir örnektir. Zira III. Selim ile birlikte toplumsal düzeni, yıllardır süregelen ve korunmaya çalışılan etraflı bir sosyal nizamı ifade eden Nizam-ı Âlem radikal bir kırılmaya uğramış, bir daralma yaşamış ve Nizam-ı Devlet'e dönüşmüştür. Çünkü artık öncelik değişmiş, devletin bekası diğer her şeyin önüne geçmiş ve devletin kurtarılmasıyla da her şeyin düzeleceği anlayışı öne çıkmıştır. Nitekim bu düşünce seyrinin aksini *Mecelle*'de hukukun kodifiye edilmesi şeklinde de görmek mümkündür.

Şerif Mardin ve birçok ismin incelediği ve aslında bir düşünce olarak telakki edilemeyeceğini söyledikleri kısım Osmanlı düşüncesinin bu son halkasının bir yüzüdür. Burada da daha çok meseleye siyasi saiklerle yaklaşmakta, Batılılaşma

merkezli bir fikrî okuma yapılmaktadır. Bir başka deyişle, fikirler ancak Batılılaşmaya katkıları mesabesinde incelenmeye değer görülmektedir. Görgün bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Bizim Batılılaşmamıza onun yaptığı çalışmalar bir katkıda bulunmuş mu, bulunmadı mı? Eğer Batılılaşmamıza bir katkıda bulduysa, katkıda bulunduğu kadar zikre şayan oluyor; şayet bir katkısı yoksa, mesela Filibevî gibi, unutulmaya mahkûm ediliyor” (s. 31). Dolayısıyla Osmanlı düşüncesine siyasi gailelerle ve modernleşmeci bir perspektiften yaklaşmak, bu alanlar dışındaki birikimi görmeyi de engellemektedir. Bu durumda da Osmanlı düşüncesinin olmadığından ziyade mahiyetinin, farklı sahalardaki birikiminin bilinmediği ve görülmediğinden dolayı inkârı söz konusu olmaktadır.

Çalışmanın giriş ve ilk bölümlerinde genelde düşünce tarihçiliği, özelde ise Osmanlı düşüncesinin nasıl çalışılabileceğine dair bir izlek sunduğunu söylemek mümkündür. Sonraki bölümlerde bu izlek doğrultusunda daha spesifik kişi ve temalar üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Bu şekliyle çalışmanın daha çok “Osmanlı Düşüncesine Giriş” gibi ana bir çerçeve sunacak mahiyette olduğunu söylemek gerekir. Özellikle Osmanlı fikriyatına ilginin daha da arttığı bir vasatta bu çalışmadaki tespit, öneri ve uyarıların bu türden çalışmalar için mutlaka dikkate alınması gerektiğini söyleyebiliriz. Çalışmaya dair en büyük tenkit noktası ise metinde çokça eksik ya da düşük cümle olmasıdır. Bir başka deyişle iyi bir editör okuması yapılması, sonraki baskılar için metnin özellikle nispeten daha yoğun kısımlarının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca baskı hatası olduğunu belirtmek gerekir. Kitabın kaynakçası da verilip esas çalışmanın bitmesinden sonra jenerik kısmı ve ilk 16 sayfa tekrar kitabın sonuna eklenmiş vaziyettedir. Editör okumasıyla birlikte bu türden baskı sorunlarının da çözülmesi gerekmektedir.